

Metonímiák a szerzői önreprezentáció szolgálatában A Syrena-kötet előjáróbeszédének metonímiái kognitív stilisztikai keretben

Tanulmányomban Zrínyi Miklós Syrena-kötetének egy paratextusát, az olvasónak szóló előjáróbeszédet vizsgálom kognitív stilisztikai keretben. A szöveg általánosabb jellegű nyelvi-stilisztikai jellemzőinek áttekintése után a szöveg metonímiáinak, illetve az azokból felépülő sajátos metonimikus rendszernek a sajátosságait elemzem mint a szerzői önreprezentáció kifejezésének elsődleges nyelvi eszközeit.

1. Bevezetés

Zrínyi Miklós (1620–1664) költői életműve már önmagában is rendkívül sokrétű és mélyreható vizsgálódásokat lehetővé tevő kutatási terepet kínál – irodalomtudományi, nyelvészeti vagy épp művelődéstörténeti szempontból egyaránt. Az 1651-ben megjelent Adriai tengernek Syrenaia című kötet kapcsán másra figyel az irodalomtörténész, aki az epikus hagyomány jelenlétét vagy a szerzői önreprezentáció formáit vizsgálja; másra a művelődéstörténész, aki a barokk korszak kontextusában kívánja értelmezni az életművet; és másra a nyelvész is, aki a költemények nyelvi-stiláris jellegzetességeit kutatja, s abból von le tudományos következtetéseket.

Azonban Zrínyi alkotásainak most csupán a nyelvészet (és némiképp az irodalomtudomány) számára érdekesnek ható jellegzetességeire figyelve is tehető egy olyan megállapítás, amely szerint a Syrena-kötet mint írott nyelvi produktum több olyan sajátosságot is rejt magában, amely széleskörű nyelvészeti, kiváltképp stilisztikai elemzésre ad lehetőséget.

Zrínyi Miklós művészete a régi korok irodalmának, egészen pontosan a XVII. században született műalkotásoknak a rendszerében helyezhető el, s ez egyszersmind nyelvi-stilisztikai szempontból is determinálja költeményeit. Ez az időbeli meghatározottság, amely tehát az európai művelődéstörténet barokk korszakát (kb. 1600–1750) jelöli ki, a mai befogadó/olvasó számára már egy jelentős, s határozottan érezhető távolságot jelent; s ez szükségszerűen involválja azt is, hogy a két korszak (barokk és posztmodern) alkotásainak nyelvezetbeli összevetése is jelentős eltéréseket eredményez.

Ám Zrínyi költeményeinek nyelvi-stilisztikai vizsgálata nem csupán azért lehet érdekes, mert művészete a ma már irodalmilag és nyelvileg archaikusnak ható barokk korszak kulturális rendszerében helyezhető el, s mint ilyen „régies” jellegével önkéntelenül is felhívja magára a figyelmet; hanem azért is, mert költői nyelvezete olyan egyéni sajátosságokat mutat fel, amely kiemeli a XVII. század szerzői közül, s saját irodalmi kontextusán belül is egy feltűnően sajátos, „unikálisan barokkizáló” nyelvhasználatot képvisel (rég Magyar irodalmi szövegek stilisztikai elemzéséről l. pl. Rajsli 1994, Szabó 1998: 41–82).

A költői életmű egészének nyelvi-stilisztika vizsgálatára ennek a tanulmánynak a keretei természetesen nem nyújtanak lehetőséget, még egy kiválasztott költemény teljes körű elemzésére sem. Ehelyett az alábbiakban a Syrena-kötet egy paratextusának, méghozzá az olvasónak szóló előjáróbeszédnek egy meghatározott szempontú stilisztikai vizsgálatát szeretném elvégezni. Választásom főképp azért esett az olvasónak szóló előjáróbeszédre, mert műfaja (paratextus) már alapvetően implikál bizonyos stilisztikai elvárásokat a szöveggel szemben, s a benne működtetett stílusesszék – mindenekelőtt a metonímiák – is nagyrészt ezzel összefüggésben értelmezhetők.¹ Véleményem szerint ugyanis az olvasónak szóló előjáróbeszéd metonímiái a szöveg paratextus-mivoltából (és Zrínyi rendkívül tudatos

¹ A Zrínyi költői és prózai életművét magában foglaló Syrena-kötet és Bónis-kódex paratextusainak részletes és mélyreható (irodalomelméleti, filológiai) elemzését lásd egy korábbi tanulmányomban (Kaposi 2012).

szerzői-szerkesztői szándékából) adódóan a szerzői önreprezentáció céljait szolgálják. A továbbiakban ezt igyekezve bizonyítani kognitív stilisztikai keretben tekintem át a Syrena-kötet előljáróbeszédének metonímiáit, illetve az azokból felépülő metonimikus hálózatot.²

2. A Syrena-kötet előljáróbeszédének kognitív stilisztikai elemzése

Az elemezni kívánt szövegrészlet:

Az olvasónak*

„Homerus 100 esztendővel az trojai veszedelem után írta historiáját; énnékem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti veszedelmet. Virgilius 10 esztendeig írta Aeneidost; énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Eggyikhez is nem hasomlítom pennámat, de avval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál: az kit irtam, mulatságért irtam, semmi jutalmot nem várok érette. Ónekik más gondjok nem volt, nekem ez legutolsó volt. Irtam, az mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek hívunk. Ha azt mondják: saepe et magnus dormitat Homerus, bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat, igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek. És ha ugyan corrigálnám is úgy sem volna in perfectione, quia nihil perfectum sub Sole, nam nec chorda sonum dat, quem vult manus et mens. Fabulákkal kevertem az historiát; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul, az ki azokat olvasta, megismerheti eggyiket az másiktul. Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy, osztán szegény az magyar nyelv: az ki historiát ír, elhiszi szómat.

Zrini Miklós kezének tulajdonítottam Szulimán halálát: horvát és olasz cronikából tanultam, az törökök magok is így beszélnek és vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását. Akarmint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos. Irtam szerelemről is, de csendessen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott; osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel, abbul az versből tanultam:

*In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti quam sit amica Venus.*

Isten velünk.”

GRÓF ZRINI MIKLÓS

2.1. A szöveg általános jellegű nyelvi-stilisztikai jellemzői

Mielőtt rátérnék a fent idézett szövegrészlet általános jellegű stilisztikai jellemzőinek a bemutatására, szükséges röviden áttekinteni a paratextusnak/paratextualitásnak mint irodalomelméleti kategóriának a fogalmát. Ehhez mindenekelőtt Gérard Genette munkái nyújtanak segítséget (Genette 1981, 1997).

² Tanulmányom elméleti háttérét tekintve a kognitív stilisztika keretébe kíván illeszkedni, erről lásd: Tátrai–Tolcsvai Nagy (2012), Tolcsvai Nagy–Tátrai (2012), Tolcsvai Nagy (2004), illetve korábban: Tolcsvai Nagy (1996), Sandig (1995: 306–330) és Angeregg 1995: 232–251 munkáit. A metonímia fogalmának értelmezésekor is a kognitív megközelítést veszem alapul, erről lásd: Tolcsvai Nagy (2011: 93–95, 105–106, 112), Kövecses (2005) és Kocsány (2001: 170–174) írásait

* Zrínyi Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*, hasonmás-kiadás, Akadémiai–Magyar Helikon, 1980.

2.1.1. A paratextus műfaji kategóriája különös tekintettel pragmatikai funkciójára

Genette a paratextus fogalmát 1981-ben megjelent *Palimpsestes* (Palimpszesztek) című munkájában vezette be (Genette 1981: 9), majd 1987-ben önálló monográfiát is szentelt a témának *Seuils* (Küszöbök) címmel. Ez utóbbi írásában a paratextualitás alapvető, mindmáig hivatkozási alapnak tekinthető definícióját adta meg, amely a következőképpen hangzik:

„[A paratextus] az, ami lehetővé teszi, hogy egy szöveg könyvvé váljon, és az olvasók, vagy általában a közönség elé kerülhessen. Nem választóvonal, és nem is egy lepecsételt határvonal: sokkal inkább egy küszöb [seuil]” (Genette 1997: 1–2).³

Bár e definíció értelmében Genette a fűszövegtől a betűtípuson át az illusztrációkig minden szövegprezentációs elemet a paratextus részének tekint, fontos kiemelni, hogy a kora újkori irodalom kontextusában a paratextus fogalmát általában szűkebben értelmezzük, ugyanis a barokk kiadványok jellemző paratextuális elemei – mint a díszcímlap, a mottó, a dedikáció, az ajánlólevél, az előjáróbeszéd, az üdvözlő versek, a kísérő költemények stb. – a genette-i rendszer peritextus fogalmának feleltethetők meg. (Genette megkülönböztette a szöveget körülvevő (peritextus) és a szöveget végigkísérő (epitextus) szövegelemeket, így a paratextus=peritextus+epitextus; l. Genette 1997: 5.)

Genette a paratextusok (peritextus+epitextus) talán legfontosabb jellemzőjeként és egyúttal fő funkciójaként is az olvasóra gyakorolt hatásukat emelte ki; véleménye szerint ugyanis ezek a szövegelemek szerzői intenciókat közvetítenek egyfajta sajátos pragmatikai szerepet töltve be:

„Ezek a szövegkeretek, amelyek minden esetben szerzői vagy szerző által többé-kevésbé legitimizált kommentárokat tartalmaznak, egy határterületet képeznek a szöveg és a szövegen-kívüli-világ között. E határterület lényegéhez azonban nemcsak az átmenet (transition), hanem a cserefolyamat (transaction) is hozzátartozik: a küszöb egy olyan kiválasztott hely, ahol a pragmatika és a stratégia találkozik, és ahol a közönséget befolyásolni lehet a szöveg jobb recepciója és egy megértőbb olvasat érdekében.” (Genette 1997: 2)

Ez a definíció Zrínyi *Syrena*-kötetének előjáróbeszédére különösen igaz, hiszen mint ahogyan azt majd a későbbiekben látni fogjuk, az olvasónak szóló előjáróbeszéd nagyon erős pragmatikai-paratextuális információkat hordoz.

2.1.2. Általános szempontok: A Zrínyi-paratextus általános stilisztikai jellemzői

A *Syrena*-kötet előjáróbeszédéhez való kognitív szempontú nyelvi-stilisztikai megközelítésnek azt az alapvető nézetét, amely a szöveget nem egy objektív, olvasótól független jelentéssel kívánja modellálni, hanem reprezentációként tekinti (Tolcsvai Nagy 1996: 42), még jobban felerősíti a szöveg műfaji meghatározottsága, paratextus-mivolta. Hiszen a Zrínyi-előszó, azáltal, hogy létmódját tekintve a költői életművet magában foglaló kötet egy bevezető szövegegysége, praelimináriája, sokkal erősebben domborítja ki önnön létének reprezentáció jellegét, mint például egy általános szövegrészlet a kiadvány főszovegéből véve. A reprezentáció itt Tolcsvai Nagy alapján a következőt jelenti: „a szövegben kifejeződő, kikövetkeztethető, ill. a beszélő, a hallgató által a szöveghez hozzárendelhető nyelvi-fogalmi értelem, kép, tapasztalat, konceptuális és érzelmi szerkezet” (Tolcsvai Nagy 1996: 42, l. továbbá: Tátrai–Tolcsvai Nagy 2004).

³ Az angol nyelvű szakirodalomból származó idézetek (itt és a továbbiakban) a szerző saját fordításai. – a szerk.

A Syrena-kötet előjáróbeszéde mint paratextus funkciójában lényegében a szerző, a kiadó és az olvasók közötti kommunikációban tölt be alapvető szerepet: mintegy a szerző helyett, textusként, írott formaként beszél a kötetet fellapozó olvasóhoz („libellus loquitur”), s közvetíti írója szerzői intencióit, amely jelen esetben a független önreprezentáció. Zrínyi mint horvát bán és főnemes ugyanis saját maga tudta biztosítani költeményeinek megjelenését, ezért az akkoriban hagyományosnak és bevett szokásnak számító egyéni vagy intézményes mecénatúrára nem volt szüksége. Zrínyi tehát mintegy a „saját maga mecénásaként” lép elő a szövegből, s ezáltal egy kivételes irodalmi játékkeret képez meg paratextusában: a különböző nyelvi elemeknek – mindenekelőtt a metonímiák stíluseszközének – az alkalmazásával úgy építi fel saját énjét az olvasó számára, hogy ez a szerzői imázs alázatossági és szerénységi formulákba burkoltan, ugyanakkor nagyon tudatosan, a független önreprezentáció szándékától erősen áthatottan, tehát irodalmilag-retorikailag kiválóan felépítve, mégis egy nagyformátumú, kivételes tehetséggel rendelkező költői imázst közvetít az olvasó felé.

A Zrínyi-paratextus tehát egy prózai szöveg, amely praelimináriaként a szerző költői életművét vezeti be (a két díszcímlap és a dedikáció mellett). Stílus és cselekvés viszonyában tehát a literátus szerző célja, hogy az általa kifinomultan felépített, erősen retorizált szöveg megalkotásával saját költői énjét közvetítse az olvasó (elsősorban művelt, szakavatott olvasót feltételezhetünk) számára, s egyúttal a független önreprezentációt is szolgálja, s ezen céljait saját, egyéni stílusával reprezentálja.

Feltételezhetően mind egy XVII. századi, mind egy mai, kortárs olvasó, aki tisztában van a barokk irodalom alapvető jellegzetességeivel a szerző intencióinak megfelelően, ahhoz hasonló elvárásokkal közelíti meg a szöveget, s elvárásnormája eszerint a következő lehet: Zrínyitől egy választékos regiszterben mozgó, retorikailag jól formált szöveget vár el, s mégha csupán csak a Szigeti veszedelmet ismeri a szerzőtől, akkor is gondolhat valamiféle imázsfarmálási szándékra, amely a hazafiassággal, a haza szolgálatával, de egyúttal Zrínyi saját szerzői egyéniségének felemelésével van összefüggésben. Tehát az olvasó az adott művelődéstörténeti korszak, a barokk (kb. 1600–1750) irodalom- és nyelvészeti nézőpontjába helyezkedik, és azt érvényesíti a szöveg stilisztikai megközelítésekor. Ennek megfelelően a szituáció és a kontextus a következőképpen határozható meg: Zrínyi a kiadásra szánt költői életművéhez egy olvasónak szóló előjáróbeszédet ír, amely a kötet be- és felvezetéseként a könyvet kezébe vevő olvasót tájékoztatja bizonyos alapvető szerzői szándékokról, s ad egyfajta előzetes elvárást, irányulást a kötet egészéhez.

E most vázolt kontextusban, az ismertetett cél- és elvárásnorma keretében az olvasó a következő stílustulajdonítási mozzanatokot végezheti el: Zrínyi további alkotásaihoz, vagy tágabban a barokk irodalomhoz mérten egy stílustípust konnotál hozzá a szöveghez. Ennek jellemzői a választékosság és irodalmiság, amely erős retorizáltsággal és helyenként patetizmussal is párosul; a bonyolult, összetett, egészen sajátos, terjedelmesnek mondható „zrínyis” mondatszerkesztés; a viszonylag erős képiség – főképp metonímiák használata –, valamint a paratextus befejező egységében két hapax legomenonnak a feltűnése is, melyek még egyedibbé teszik a szöveg stílusát, s ebből adódóan a paratextus stíluszhatását is.

Szövegtípus szempontjából egy monologikus jellegű, megformálási módját tekintve írott és jól strukturált, a barokk normarendszerhez viszonyítva konvencionizált irodalmi szövegről van szó. A már említett erős képiség, mindenekelőtt a gyakori metonímiahasználat, valamint a megjelenő hapax legomenonok; illetőleg az összetett, s sokszor latin mintákat is követő bonyolult mondatszerkesztés eredményeképp a szöveg felhívja magára a figyelmet, tehát a feltűnőség stilisztikai kategóriájával jellemezhető. A mai olvasó számára, a kortárs nyelvezethez viszonyítva természetesen régiesnek hat a szöveg, az érték változója szempontjából azonban mindenképpen értéktelítőként határozható meg (korszaktól függetlenül), hiszen a szerző egy nem csupán irodalmilag értékes, hanem erkölcsileg is

példaadó kötet elkészültéről számol be az olvasónak, s ezt a haza szolgálatért (is) felajánlott költői életművet vezeti be a tárgyalat paratextus.

2.2. A szöveg metonimikus hálózatának stilisztikai elemzése

Ahogy az a fentiekből is kiderült, a Syrena-kötet előljáróbeszédének talán legfontosabb irodalmi-retorikai jellegzetessége a szerzői énfőformálás és önreprezentáció erős szándéka, amely alapjaiban hatja át a paratextus szövegét. Ezt a szerzői intenciót nyelvi szinten a szöveg metonimiái, illetve az azokból felépülő rendszer, a paratextus metonimikus hálózata reprezentálja.

2.2.1. A szöveg metonimikus hálózata és a szerzői önreprezentáció szándéka

A Syrena-kötet előljáróbeszéde a választékos stilisztikai tartományban mozog, s részben ebből is adódóan az erős képiség és feltűnőség jellemzi. A képiség mindenekelőtt a metonimiák alkalmazásában nyilvánul meg. A szövegben több metonimiát, illetve metonimikus kifejezést találunk, melyek egy része hagyományosnak mondható, tipikus struktúráként határozható meg, másik részük viszont egyéni jellegzetességeket mutat, s a metonimiák különleges típusait képviselik. Közös azonban a szöveg valamennyi metonimiájában, hogy valamilyen módon mindegyikük az ALKOTÁS idealizált kognitív modelljében (Lakoff terminusa, Lakoff 1987: 68kk) helyezhető el, s mindegyikük a szerzői énfőformálási stratégiáknak, valamint a független önreprezentációnak a szolgálatában áll.

Az első metonimiát a paratextus második mondata tartalmazza: „Egyikhez [Homéroszhoz és Vergiliushoz] is nem hasonlítom pennámat, de avval ő előttök kérkedhetem...”. A *penna* első megközelítésre egy prototipikus főnév, melynek jelentése ’toll’, a Syrena-kötet előljáróbeszédében azonban a *penna* metonimikus szerkezetet alkot. A *hasonlítom pennámat* szerkezet ugyanis jelen szövegkörnyezetben nem konkrétan két ember vagy csoport által birtokolt íróeszköz összehasonlítását jelenti, hanem a költői, alkotói művészetet jelöli metonimikusan. Az idézett mondatban ugyanis a *penna* mint közvetítő entitás, azaz ESZKÖZKÉNT (RÉSZKÉNT) áll az EGÉSZ (az alkotói művészet) helyett, s ezzel a metonimikus vonatkozással közvetíti a célentitást, vagyis Zrínyi Miklós költői művészetét. Jól látható, hogy mind a *penna* mint az ÍRÁS, a KÖLTÉSZET ESZKÖZE, mind pedig az ezáltal metonimikusan közvetített ALKOTÓI MŰVÉSZET az ALKOTÁS idealizált kognitív modelljében helyezhető el. A PENNA – ALKOTÓI MŰVÉSZET metonímia stílushatását tekintve nem olyan feltűnő, hiszen egymáshoz közel álló, egy fogalmi tartományban elhelyezkedő fogalmakról van szó, amelyben mindkét entitás szokványos, a magyar nyelv viszonylag gyakran használta, átlagos kifejezései közé tartozik, s e két fogalom egymással együtt történő használata a magyar nyelv konvencionálizált metonimiáinak sorába illeszkedik. Ez tehát egy általános jellegű, tipikusnak tekinthető metonímia Zrínyi előljáróbeszédében.

Azonban már érdekesebb vizsgálódásokra ad lehetőséget a paratextus következő metonimikus kifejezése, amely a következőképpen hangzik: *Fabulákkal kevertem az históriát*. Ezt a kijelentést első olvasatra úgy értelmezhetjük, hogy Zrínyi saját eposzát, amit korábban paratextusában Homérosz és Vergilius műveivel hozott párhuzamba, egy olyan köztes kategóriában helyezi el, ami históriát, tehát történelmi eseményeket rögzít, de fabulák, kitalált, mesés elemek is találhatók benne. Ezáltal a valós történelmi események (*história*) és az irodalmi fikció (*fabula*) egy kivételes egységként jellemzi művét. Fontos azonban megjegyezni, hogy a *história* szónak van egy másik jelentése (ez az eposz szövegében egyébként többször elő is fordul, pl. II.60, III.117.), amely nem a valós történelmi eseményeket jelöli, hanem történetet, történetmondást jelent a költemény (Szigeti veszedelem) egészére vonatkoztatva. A *história* szó tehát magát az eposzt, az epikus verset is

jelöli – egyezve a magyar nyelvű epikus énekesi hagyomány műfaji megjelölésével. Erre a jelentésre figyelve pedig a paratextus azon kijelentésében, hogy Zrínyi *fabulákkal keverte a históriát* egy olyan értelmet kapunk, hogy eposzát (a HISTÓRIÁT, amely tehát itt most nem a történelemre vonatkozik, hanem a költői műre) kitalált elemekkel is színesítette. Ezt az értelmezést megengedi az is, hogy a szakirodalom nem foglalt egyértelműen állást azzal kapcsolatban, hogy az olvasónak szóló előljáróbeszéd az egész Syrena-kötet elé készült (amely a költői életmű egészét magában foglalja), vagy csupán az eposz, a Szigeti veszedelem elé. Tehát ismét felállítható egy metonímia, a HISTORIA – EPOSZ, ahol ismételtlen egy RÉSZ áll az EGÉSZ helyett, ugyanis a történelmet és történetet is jelentő HISTÓRIA mint közvetítő entitás az EPOSZ mint verses nagyepikai műfaj tágabb fogalmi kategóriájához mint célentitáshoz közvetít azáltal, hogy ennek a műfaji kategóriának egy részjellegzetességét, a történeti jelleget emeli ki az EGÉSZ megnevezése helyett.

Egy újabb metonimikus szerkezetre lehetünk figyelmesek a mondat folytatásában is: *Ugy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul, az ki azokat olvasta.* Ez a mondatrészlet nem csupán azért érdekes, mert az idézett passzus egy metonímia folytatásaként hoz egy újabb metonímiát a mondat szerkesztésbe – egyfajta metonímialáncolatot alkotva –, hanem azért is, mert egy koreferenciás szerkezetbe ágyazódva jelenik meg. Ebben a kijelentésben ugyanis egy, az ALKOTÓ A MŰ HELYETT típusú metonímia bújik meg. Az *az ki azokat olvasta* szerkezetben az *azokat* névmás a paratextusban korábban elhangzó Homérosra és Vergiliusra vonatkozik. Ez tehát egy koreferens viszony, ahol az antecedens *Homéros* és *Vergilius*, az anafora pedig az *azokat* mutató névmás. Így tehát az *azokat olvasta* szerkezet, a koreferenciás viszonyt feloldva *Homérost és Vegiliust olvas* szerkezetté alakítható át, ahol a SZERZŐ, Homéros és Vergilius mint közvetítő entitás áll a célentitás, vagyis az EGÉSZ MŰVEK (az eposzokról lévén szó, az Íliász és Odüsszeia, valamint az Aeneis) helyett.

A *török, horvát, deák szókat kevertem verseimben* kijelentésben hasonlóképp egy különleges, nem teljesen szokványos jelenséget figyelhetünk meg: SZÓALAK ÉS VONATKOZÓ FOGALOM közti metonimikus összefüggést. A *török, horvát és deák szók* egyfelől az idegen nyelvű nyelvi elemeket jelölik, amelyek színesítik Zrínyi költeményeinek szókészletét, de a Zrínyit megelőző irodalmi hagyományra is utalnak. Hiszen mint ismeretes, Zrínyi eposza megalkotásához történeti forrásokat és irodalmi mintákat egyaránt felhasznált, mind a magyar, mind a külföldi hagyományból merítve. Csak a legfontosabbakat említve: Istvánffy történeti feldolgozását a szigetvári ostromról, dédapja ostrom során küldött leveleit, valamint a Zrínyi-könyvtár dokumentumait – például Zsámboky értekezését, Schaeseus eposzát, Kartnarutics krónikás énekét, Budina krónikáját, ill. a Zrínyi-album Szigetvár ostromával kapcsolatos verseit. Itt tehát a TELJES IRODALMI ÉS TÖRTÉNETÍRÓI HAGYOMÁNY megnevezése helyett az adott nemzetet egy szóval jellemző kifejezés (többnyire a NÉP NEVE) áll közvetítő entitásként, egy RÉSZ-EGÉSZ jellegű, Lakoff és Turner terminusával a SZAVAK (török, horvát, deák szók) AZ ÁLTALUK KIFEJEZETT FOGALMAK (török, horvát, latin műveltség, illetve irodalmi és történetírói hagyomány egésze) HELYETT metonímiát alkotva.

A Zrínyi-paratextus záró része is tartalmaz egy metonimikus mondatot, méghozzá olyat, amelyben a két közvetítő entitás egy-egy hapax formájában van jelen: *Nem ugy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását* – írja Zrínyi. A *magános való dolgoknak kereséseként* és az *országos dolognak historia folyásaként* szétválasztott írói célkitűzések háttérben a szakirodalom (Király 1989: 112–114) egyértelműen az egyedi (*magános való dolog*) és az általános (*országos dolog*) arisztotelészi kettősségét látja: Arisztotelész Poétikájának értelmében („a költészet inkább az általánosot, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el” – Poétika, IX.) ugyanis az egyedi és az általános fogalompárjával határozhatjuk meg leginkább a történetírás és a költészet eltérő tárgyát. A történetírást és a költészetet tehát Zrínyi egy-egy sajátos, egyéni alkotású fogalommal, hapaxszal fejezi ki.

Az, hogy a *magános való dolgok* az EGYEDIT jelentik, s ez Arisztotelész alapján a TÖRTÉNETÍRÁSra vonatkozik, valamint hogy az *országos dolog historia-folyása* az ÁLTALÁNOS jelölje, s az arisztotelészi Poétika értelmében a KÖLTÉSZETet jelenti, egy logikus megfeleltetésként írható le. Alaposabban is megvizsgálva azonban ezen szerkezeteket, megfigyelhetjük, hogy valójában metonimikus kifejezésekkel állunk szemben. A TÖRTÉNETÍRÁS jellemzői közül ugyanis az EGYEDIT láthatjuk kiemelve (*magános való dolog*), a KÖLTÉSZET sajátosságai közül pedig az ÁLTALÁNOSat (*országos dolognak historia-folyása*). Tehát a két diszciplína jellemzésekor Zrínyi az EGYEDI és az ÁLTALÁNOS tulajdonságait profilálja, s a jellemző sajátosságok összessége, tehát az EGÉSZ helyett abból csupán egy RÉSZT emel ki.

Jóllehet a történetírásra és a költészetre gondolva a mai olvasó elsőként talán nem ezt a két jellegzetességet emelné ki, azonban az antik poétikai-retorikai háttértudást (Arisztotelész) működtetve mégis képesek vagyunk elvégezni ezt a fajta metonimikus figyelemirányítást is, csupán arról van szó, hogy ez itt most alkalmilag történik meg, s nem egy megszokott, általános műveletként. A tárgyalt szövegrészletben tehát RÉSZ-EGÉSZ jellegű, hapaxokkal operáló metonimiákat (*magános való dolog* 'történetírás' → EGYEDI-RÉSZ; *országos dolognak historia-folyása* 'költészet' → ÁLTALÁNOS-RÉSZ; RÉSZ + RÉSZ = EGÉSZ) láthatunk, ahol alkalmi metonimikus figyelemátirányítást végzünk, az antik poétikai-retorikai háttértudásunkat is működtetve. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a paratextus zárórészletének ezen metonimiája egy figyelmet keltő, egyedi, szokatlan nyelvi jelenségként van jelen, s ezért stílushatása is lényegesen nagyobb, mint például a paratextus elején álló PENNA – ALKOTÓI MŰVÉSZET metonimiáé.

A szöveg metonimiáinak nyelvi-stilisztikai áttekintése után már könnyebben megérthetjük, hogy az elemzett szerkezetek milyen pragmatikai-paratextuális funkciót töltenek be. Ahogy tanulmányom egy korábbi részében már említettem, a Zrínyi-paratextus metonimiáinak, illetve metonimikus kifejezéseinek mindegyike valamilyen módon az ALKOTÁShoz, a KÖLTŐI MŰVÉSZEThez kapcsolódik: A *penna* mint a költészet eszköze jelenik meg, s metonimikusan Zrínyi EGÉSZ MŰVÉSZETÉT jelöli; a *historia* 'eposz/verses nagyepikai költemény' az alkotás eredményeként van jelen; Homéros és Vergilius olvasása szintén az irodalom tárgykörébe tartozik, hiszen már megalkotott, kész költemények mintaadásáról van szó Zrínyi költészetének kontextusában; a *török, horvát deák szók* és az ezen kifejezések által metonimikusan jelölt történetírói és irodalmi hagyomány hasonlóképp az alkotás kontextusához tartozik; csakúgy, mint a *magános való dolgok* és az *országos dolognak historia-folyása* szerkezetek, amelyek metonimikusan a történetírást és a költészetet jelölve szintén Zrínyi művészetének, alkotói módszerének a köztes, „mixtus” válfaját jelzik. A paratextus metonimiái tehát mind az ALKOTÁS idealizált kognitív modelljében helyezhetők el, pragmatikai-paratextuális funkciójukat tekintve pedig a szerzői énformalás és önreprezentáció szolgálatában állnak.

A *penna* értelmezhető egy alázatossági, szerénységi formulaként is, amennyiben a PENNA – ALKOTÓI MŰVÉSZET metonimiát úgy tekintjük, hogy Zrínyi csupán pennaként, tehát művészetének csupán egy csekély, méretét tekintve is kicsiny részével, az írás eszközével, a pennával jelöli meg egész költői művészetét, s ezzel a látszólag kicsinyítő gesztussal hasonlítja magát a nagy ókori elődökhöz, Homérosához és Vergiliushoz. A paratextus folytatását is megvizsgálva, azonban észrevehetjük, hogy a mondat második felében már saját érdemeiről szól, s végső soron Homéros és Vergilius fölé emeli magát (*de avval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál*). A *penna* mint metonimikus elem tehát nagyon is egy hatásában szándékoltan szerénykedő metonimiaként van jelen, amely a Zrínyi által megképzett irodalmi játéktér része, funkciója pedig az, hogy a PENNA – ALKOTÓI MŰVÉSZET

metonímiája után elhangzó, Zrínyi saját érdemeiről szóló mondatrészszel erős kontrasztot alkotva elősegítse a szerzői énformálást és önreprezentációt.

Ugyanezt a célt szolgálja a *fabula és história keverése* is, amely ráadásul egy intertextuális kapcsolatot is kijelöl Zsámboky János Bonfini-kiadásának előszavával (az intertextualitásról l. Tolcsvai Nagy 1996: 173–175, Kulcsár-Szabó 1995: 495–541). Zsámboky az általa kiadott Bonfini-műhöz (*Rerum Ungraicum decades...*) készített egy előszót, amelyben lényegében saját történetírói ars poeticáját fejtette ki. Ennek során említést tesz egy mesét és történelmet vegyítő poétacsoporthoz, akiket „félíg-meddig történetíróknak látsónak” nevez, s akik különleges és sajátos pozíciójuk révén szabadabban kezelhetik a költészet konvencióit, anélkül, hogy ez bármit is levonna művészi érdemeikből, vagy bárki is elmarasztalná őket ezért. Ilyen félíg-meddig történetírónak látszó poétaként említi többek között Homéroszt és Vergiliust is: „ha Homerus és Virgilius történelmet ad is elő, mégis költő marad, és pedig olyan költő, aki elé mai történetírót aligha tehetsz” („Ideo licet Homerus et Virgilius historias contineant, manent tamen poetae, et poetae, quales vix recentioribus historiis interdum postponas” – Bonfini 1568: 6).

Látható, hogy Zrínyi is épp egy ilyen paradigmában gondolja el saját költői identitását, hiszen a *fabula* és a *historia* keverése, amit alkotói módszeréről ír előszavában, azzal a „mesét és történelmet vegyítő” történeti tárgyú költészeti szereplehetőséggel azonos, amelyet Zsámbokynál olvashatunk, s amelynek példáiként Zsámboky Homéroszt és Vergiliust hozta fel (akiket Zrínyi is előképeiként említ paratextusában) mint alapvető mintaképeket. Ezt az intertextuális kapcsolatot figyelembe véve pedig úgy is érthetjük Zrínyi paratextusának tárgyalt sorait, hogy eposza, amelyet metonimikusan tehát a *historia* szóval jelöl, egy ahhoz mérhető alkotás, mint amilyen Homéros és Vergilius eposza; ő maga, Zrínyi pedig ezekkel a kiváló, világirodalmi nagyságú antik szerzőkkel helyezhető egy szintre. Ebben tehát ismételtelen egy tudatosan megkonstruált metonímiát láthatunk, amely egy intertextuális kapcsolatot is kijelölve, s ezáltal alapvetően járulva hozzá a Zrínyi-paratextus stílusértelmének minél teljesebb megértéséhez, szintén a szerzői identitásképzés és önreprezentáció céljait szolgálja.

A *török, horvát, deák szók* mint a SZAVAK – ÁLTALUK KIFEJEZETT FOGALMAK HELYETT típusú metonímia szintén értelmezhető énformálási stratégiaként, illetve annak egyik eszközeként. Mivel egy RÉSZ-EGÉSZ jellegű metonimikus kapcsolatról van szó, a PENNA–ALKOTÓI MŰVÉSZET metonímiához hasonlóan ezt is értelmezhetjük úgy, hogy egy szándékoltan szerénykedő szerkezetet alkot meg Zrínyi, s csupán *török, horvát és deák szókként* jelöli meg azt a rendkívül gazdag irodalmi és történetírói hagyományt, amelyet felhasznált eposzának megalkotásához. Végső soron tehát itt is egy alázatossági formulába burkolt önreprezentációról van szó, hiszen az erős hagyományba ágyazottság Zrínyi alkotói módszerének egy jelentős érdeme, amely a kontinuitást szolgálja saját költeménye és a megelőző korok hagyományrendszere között.

Ehhez kapcsolható a *magános való dolgoknak keresése* és az *országos dolognak historia-folyása* metonimikus szerkezetek szerepe is. A két metonimikus kifejezés már önmagában felhívja magára a figyelmet egyediségével, hiszen Zrínyi saját szó-, illetve kifejezésalkotásaival állunk itt szemben. Metonimikusan értelmezve ezen hapaxokat, pedig írói célkitűzéseket láthatunk elrejtve a szövegben, hiszen Arisztotelész Poétikáját segítségül hívva az egyedi események feldolgozását célul kitűző történetírás és az egyetemességre törekvő, általános tanulságokat megfogalmazó költészet diszciplínájának eltérő feladatköre fogalmazódik itt meg, melyek közül Zrínyi mint költő ez utóbbit, vagyis az egyetemes tanulság megfogalmazásának morális szándékát kívánja elérni költeményének megalkotásával, illetve az abban foglaltakkal, s ekképp ismételtelen nemes célokat szolgál, s ezáltal reprezentálja saját énjét az olvasó felé.

3. Összegzés

Tanulmányomban arra törekedtem, hogy a Syrena-kötet előljáróbeszédének metonímiáit kognitív stilisztikai keretben vizsgáljam meg. A szöveg általános szempontú jellemzése után részletesen elemeztem a paratextus metonímiát, majd igyekeztem felfejteni ezen szerkezetek pragmatikai-paratextuális jellemzőit. Tanulmányom végkövetkeztetéseként megállapítható, hogy a Zrínyi paratextus metonímiáinak mindegyike az ALKOTÁS idealizált kognitív modelljében helyezhető el, s bizonyos háttértudást is bevonva az értelmezésbe, valamint figyelve az intertextuális kapcsolódásokra is, a szöveg metonímiái egy tudatos szerzői-szerkesztői eljárás produktumainak tekinthetők, amelyek ezáltal a szerzői imázsformálást és önreprezentációt szolgálják.

Irodalom

- Anderegg, Johannes 1995. Irodalomtudományi stíluselmélet. *Helikon* 232–251.
- Bañcerowski Janusz 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 78–87.
- Bonfini, Antonio 1568. *Rerum ungaricarum decades*. Basel: Oporinus.
- Genette, Gérard 1981. *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- Genette, Gérard 1997. *Paratexts: thresholds of interpretation* [=Seuils] Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaposi Krisztina 2012. Zrínyi-paratextusok. *Első Század* XI. évf. 3. szám. 413–446.
- Király Erzsébet 1989. *Tasso és Zrínyi*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kocsány Piroska 2001. A kognitív metafora és metonímia kihívása: Régi-új kérdések a retorikában. In: Kemény Gábor (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 170–174.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 1995. Intertextualitás: létmód és / vagy funkció? *Helikon* 495–541.
- Lakoff, George 1987. *Women, fire, and dangerous things*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Rajslí Iлона 1994. *Az elbeszélő prózastílus nyelvi alapjai a XVI. századi magyar szépprózában*. Szeged: Betli Bt.
- Sandig, Barbara 1995. A német nyelv stilisztikája. *Helikon* 306–330.
- Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2012. *A stílus szociokulturális tényezői: Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegtan számára. *Magyar Nyelvőr* 494–500.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlatja). In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. 2. jav. kiadás. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) 2012. *Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Zrínyi Miklós 1980 [1651]. *Adriai tengernek Syrenaia*. Hasonmás-kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, Magyar Helikon.

Kaposi Krisztina
ELTE BTK
kriszta.kaposi@gmail.com

Kulcsszavak: Zrínyi, Syrena-kötet, metonímia, paratextus, ICM, kognitív stilisztika, alkotás

Summary

Metonymy as a Tool of Self-Representation

Cognitive Stylistic Analysis of Metonymic Systems in a Paratext of Miklós Zrínyi (Prologue to the Reader)

My study deals with the metonymic systems in the *Prologue to the Reader*, a paratext to the *Adriai Tengernek Syrenaia (The Syren of Adriatic Sea)* by Miklós Zrínyi. The text under scrutiny opens a book of poetry containing the *Siege of Sziget (Obsidio Szigethiana)*, a heroic poem, and other minor poetic works. I argue for the view that Zrínyi used the figure of metonymy in his paratext as a means of self-representation. Hence the metonymical structures present in the prologue can be interpreted as creative imprints of poetic and social self-fashioning.